

– Hakemli Makale –

İBN HALDÛN’UN BELÂĞAT KURAMI*

Dr. Mehmet Zahid ÇOKYÜRÜR

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi

Arap Dili ve Belagatı Bilim Dalı Araştırma Görevlisi

zahidcokyurur@gmail.com

ÖZ

İbn Haldûn’un, ilimleri tasnif ettiği el-Mukaddime’sinde dil ilimleri de kendine yer bulmuştur. O, dil ilimlerini lûgat (sözlük), nahiv (gramer), beyân (belâgat), edeb (şiiir) şeklinde dört ana başlık halinde ele almıştır. Kendisinden bir asırdan fazla bir zaman önce bu ilim bütünüyle kemâle ulaştığı ve terminolojisi yerleştiği halde o, beyân başlığıyla belâgatı kastetmiş, meânî ilmine de belâgat demiştir. Ayrıca, “meğaribe” (batılı) ve “meşârika” (doğulu) Müslüman toplumları “beyân” (belâgat) ilmi açısından mukayese ederek doğulu toplumların bu ilimde batılı toplumlardan daha üstün olduğu kanaatine ulaşmış, bazı verilerden hareketle de bu fikrini kanıtlama yoluna gitmiştir. İbn Haldûn beyân (belâgat) ilmini öğrenmenin gerekliliği ve faydasından da bahsetmiştir. Bu çalışmada İbn Haldûn’un beyâna (belâgata) dair fikirleri incelenmiş, sıra dışı terminolojisi mercek altına alınmış, gerekli tespit ve değerlendirmeler yapılmaya gayret edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İbn Haldûn, belâgat, beyân, me’ânî, kuram.

IBN KHALDUN’S RHETORIC THEORY

In Ibn Khaldun's “al-Muqaddimah”, where he classified the sciences, language studies also took place. He has handled the language sciences in four main headings: dictionary, grammar, rhetoric and poem. In the case that this knowledge has reached its full extent and its terminology has been established more than a century ago, it means belief with the heading of the book, and it is also a rhetoric to the humble knowledge. In addition, by comparing the Muslim societies western and eastern in terms of rhetoric he has reached the conclusion that eastern societies are superior to western societies in this science. And then he went on to prove this idea based on some data. He also mentions the necessity and benefit of learning rhetoric. In this study, his ideas and the extraordinary terminology about the rhetoric examined, and necessary determination and evaluations will be tried. Later assessment and evaluation in this regard required.

Key Words: Ibn Khaldun, rhetoric, scientific statement, the ma’ânî, theory.

* Bu çalışma ASEAD tarafından 20-21 Mayıs tarihleri arasında Saraybosna’da düzenlenen “1. Uluslar arası Sosyal Bilimler Sempozyumu (ASEAD-2017)”nda sözlü bildiriyle sunulan bir tebliğden üretilmiştir.

GİRİŞ

İbn Haldûn (ö. 808/1406) *Kitâbu'l-İber* isimli tarih kitabına yazdığı ve eserin kendisinden daha meşhur olan *el-Mukaddime* isimli dibacesinin ikinci cildinde, sosyolojik birtakım tahlil ve tespitlerin yanı sıra, kendisinin meşhur “umrân” felsefesiyle de ilişkilendirdiği ilimlerin çeşitlerine ve öğretim usullerine de genişçe yer vermiş, ilimleri tasnif etmiştir. Bunu yaparken, sadece İslâmî ilimler ile yetinmemiş; matematik, geometri, astronomi, tıp, ziraat, iktisat, kimya gibi aklî ilimlere ilaveten sihir, tılsım ve ebce de değinmiş, hatta bunların bazılarında nazariyeler oluşturarak bilgi derinliğinin sınırlarını ilim dünyasına kanıtlamıştır. Bir kimse hangi ilim dalında uzman olursa olsun, onun bu eserinde kendi alanına dair önemli bakış açılarına ya da bilgi kısıntılarına ulaşması imkân dâhilindedir. Bütün bunlar İbn Haldûn’un çok yönlü bilgin tanımına uyduğunu gösteren verilerdendir.¹

İbn Haldûn ilgili eserinin 6. bölümünde genişçe ele aldığı ilimler yelpazesinde, eğitim öğretim metodu ve bu faaliyetteki rekabet sadedinde dil ilimlerine de yer vermiş ve lisan melekesinin nitelikleri, bu melekeyi kazanma yolları ile Arap şiiri gibi dil ve edebiyatın sahasına giren birçok bahsi başlıklar halinde tertiplemiştir. Ona göre, Arap dili ile ilgili ilimler dörde ayrılır. Bunlar; lügat, nahiv, beyân (belâgat) ve edeb (şiir) olup bilhassa Şeriat (İslâm Hukuku) âlimlerince bilinmesi zorunlu ilimlerdir. Şu nedenle ki, tüm şer’î ilimlerin kaynağı kitap ve sünnettir. Bunların dili Arapçadır. Sahabe ve tâbiinden de Arap lisanıyla aktarılmıştır. Yine bu temel kaynakların kapalı kısımları da Arap diliyle izah edilmiştir. Buna göre, şer’î ilimleri tahsil etmek isteyen kimseler dil ilimlerini de tahsil etmek durumundadır. Ayrıca, her ne kadar bu ilimlerin önem dereceleri kelâmın gayesini ifade etme mertebeleri bakımından farklılık arz etse de, aralarında en ehemmiyetli olanı nahivdir. Zira cümlelerdeki amaçlanan temel hedefler ancak bu ilimle açığa çıkar. Eğer nahiv olmasaydı cümlenin öğeleri ve ifadenin anlam örgüsü iyi kavranamazdı.² İbn Haldûn’un üçüncü sırada zikrettiği beyândan kastı belâgattır ve çalışmada üzerinde durulacak başlık budur. Bu ilmin günümüzdeki yaygın isminin “belâgat” olması dolayısıyla, makale başlığında beyân yerine belâgat kavramı yer almıştır.

¹ Muştâfâvî, ‘Abdu’lcelîl, “Mefhûmu’l-Belâğa ‘Inde İbn Haldûn”, *Mecelletu’l-Âdâb ve’l-Lügât*, Câmî’atu Kâşîdî Mirbâh ve Raqale, Cezâir, Sayı 7, Mayıs 2008, s. 44.

² Bkz. İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyü’d-dîn et-Tûnusî (ö. 808/1406), *Muqaddimetu İbn Haldûn*, Thk: ‘Abdullah Muhammed ed-Dervîş, 1. Baskı, Mektebetu’l Hidâye, Dimeşk, 1425/2004, II, s. 367.

2. Belâgat ve Temel Disiplinlerinin Tanımı

Belâgat literatüründeki ilmi teamüle göre, temel üst kavram “belâgat” olup onun başlıca alt disiplinleri de “beyân”, “meânî” ve “bedî” dir. İbn Haldûn’un belâgat teorisine geçmeden önce bu terimlerin tanımlarına değinmek yerinde olacaktır.

Belâgat, sözlükte “vusûl (ulaşma), intihâ (son bulma)”³, terim olarak ise, biri meleke, diğeri ilim olmak üzere iki manada kullanılmıştır. Meleke olarak belâgat, “*Kelâmın fasih olmakla birlikte yer ve zamana da uygun olmasıdır.*”⁴ Başka bir ifadeyle bir düşüncenin sözlü veya yazılı olarak makamında, yeterince ve zamanında ifade edilmesidir. Belâgat insanda doğuştan var olan bir melekedir. İlim olarak ise, “*Düzgün ve yerinde söz söyleme usul ve esaslarını inceler.*” şeklinde tarif edilmiştir.⁵

Tarihî seyrine göz atıldığında belâgat kavramı, İbnu’l-Mukaffa’dan (ö. 142/759) başlamak üzere Câhız (ö. 255/869), Kudâme b. Ca’fer (ö. 337/948) ve Rummâni (ö. 384/994) silsilesince, insanın doğuştan sahip olduğu hünerler arasında kabul edilmiştir.⁶ Belâgatın alt disiplinlerinden meânî’nin tanımı şöyledir: “*Muktezayı hale uygun olan lafzın ahvâlini, şartlarını mercek altına alan ilimdir.*”⁷ Buna göre meânî, muhatabın psikolojik hali dikkate alınarak ve mevcut bağlama uygun olarak söz söylemenin kurallarını inceleyen bilim dalı olmuştur.⁸ Beyân, “*Mananın delâleti açık olan değişik üslup ve yollarla aktarılmasını ele alan ilmi disiplindir.*”⁹ Bedî ise, “*Lafzı süsleyerek güzelleştirme yollarından bahseden ilimdir.*” Ancak sonuncusunun varlığı, lafız ve mananın birbirine mutabik olması, lafzın delâletinin açık ve muktezayı

³ İbn Manzûr, Ebu’l-Fağl Cemâlü’d-dîn el-İfrîkî (ö.711/1311), *Lisânu’l-‘Arab*, 3. Baskı, Dâr-u Şâdir, Beyrut, 1414, VIII, 419.

⁴ Kazvîni, Muhammed b. ‘Abdurrahmân el-Ḥaṭîb (ö. 739/ 1338), *Telḥîsu’l-Miftâh*, 1. Baskı, Mektebetu’l-Büşrâ, Karaçi-Pakistan, 1431/2010, s. 10; Teftâzânî, Sa’dü’d-dîn Mes’ûd b. ‘Umer (ö. 792/1390), *el-Muṭavvel Şerhu Telḥîsî Miftâhî’l-‘Ulûm*, Thk: Dr. ‘Abdülhamîd Hendâvî, 3. Baskı, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrût-Lübnan, 1434/2013, s. 153; Kılıç, Hulusi, “Belâgat”, *DİA*, V, İstanbul 1992, s. 380.

⁵ Ya’kûb, Emîl Bedî, *el-Mu’cemu’l-Mufaşşal fi’l-Luğati ve’l-Edeb*, 1.b., Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn, Beyrût, 1987, I, 329; Kılıç, “Belagat”, s. 380.

⁶ Kılıç, “Belagat”, s. 380.

⁷ Kazvîni, *Telḥîsu’l-Miftâh*, s. 12; Teftâzânî, *el-Muṭavvel Şerhu Telḥîsî Miftâhî’l-‘Ulûm*, s. 166-167; Durmuş, İsmâil, “Meânî”, *DİA*, XXVIII, Ankara 2003, s. 204.

⁸ Khalafallah, Muhammed, “Belâgat’ın Sırlarında Abdülkahir’in Teorisi: Psikolojik Bir Yaklaşım”, Çeviri: Ömer Kara, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 4, S. 17, Bahar 2011, s. 629-630.

⁹ Kazvîni, *Telḥîsu’l-Miftâh*, s. 81; Maṭlûb, Aḥmed, *Mu’cemu’l Muştalâhâtî’l-Belâğîyye ve Teṭavvürîhâ*, Maṭba’atu’l Mecme’i’l-İlmî el- ‘İrâkî, 1403/1983, I, 409; Hacımüftüoğlu, Nasrullah, “Beyân”, *DİA*, VI, Ankara 1992, s. 22.

hale uygun olması koşullarının sağlanması şartına bağlanmıştır. Diğer bir ifadeyle sözün sahibi öncelikle meânî ve beyân şartlarına uyumu temin etmeli, daha sonra lafzî şekil bakımından süsleme yollarına başvurmalıdır.¹⁰

3. İbn Haldûn'un Belâgat Kuramı

3.1. Çatı Kavram Olarak "Belâgat" Yerine "Beyân"ı Tercih Etmesi

Arap dilinin edebî inceliklerle ve sanatlarla ilgili olan bilim dalına "belâgat" denmiştir. Genel kabule göre bu ilmin alt disiplinleri meânî, beyân ve bedî' ilimleridir. İbn Haldûn meşhur *Mukaddime* isimli eserinin 6. bölümünün 46. faslında belâgat bilim dalını, bu ilmin alt birimine isim olmuş olan "beyân" kavramıyla adlandırmış ve konu başlığını da o şekilde tescil etmiş, fakat aynı istilâhı yine alt disiplin olan beyân ilmi için ayrıca yine kullanmıştır.¹¹ Aynı şekilde bu bilim dalının uzmanı olan ilim adamlarına da "البلاغيون" (belâgatçılar) demek yerine "أهل بيان" (beyân uzmanı) terkiibini kullanmayı tercih etmiş ve bu terkîbi eserinde yer yer tekrarlamıştır.¹² Gerçi o, eserinin yine 6. bölümünün 59. başlığı altında beyân ve meânî ilimlerinin, aynı amaca hizmet eden kardeş ilimler olduğunu ve belâgatın iki aslî cüzü olduğunu vurgularken, bilinen yerleşik düzenden habersiz de değildir.¹³ O halde bu tutumunun bazı nedenleri olmalıdır.

İbn Haldûn, ilgili bahsinde beyân (belâgat) ilmini bu şekilde adlandırmasının iki temel nedeninden söz etmiştir. Bunlardan ilki, "muhtesûn"dan (sonradan gelen alimler yada ediplerden) isimlerini anmadığı kimi edebiyatçıların, söz konusu bilim dallarından ikincisinin adı olduğu halde her üç disipline ad olarak "beyân" demeleri; ikincisi ise, "akdemûn"un (ilk dönem âlimlerin) üzerinde zihin yorarak görüş bildirdikleri ilk kavramın "beyân" olmasıdır.¹⁴

İbn Haldûn'un "akdemûn" dediği âlimlerin başında hicri üçüncü asırda yaşamış olan Câhız (ö. 255/869) gelmektedir. Çünkü bu ilimden ilk kez bahseden ve onun kurucusu kabul edilen bilgin Câhız olup, telif ettiği eserinin adı da *el-Beyân ve't-Tebyîn*'dir.¹⁵ Yine ondan hemen iki asır sonra yaşamış ve

¹⁰ Kazvîni, *Telhîsu'l-Miftâh*, s. 114; Maṭlûb, *Mu'cemu'l Muṣtalâhâtî'l-Belâğîyye ve Teṭavvürîhâ*, s. 383; Hacımüftüoğlu, Nasrullah, "Bedî'", *DİA*, V, İstanbul 1992, s. 320.

¹¹ İbn Haldûn, *Muḳaddimetu İbn Haldûn*, s. 373-374.

¹² Bkz. İbn Haldûn, *Muḳaddimetu İbn Haldûn*, s. 387, 409.

¹³ İbn Haldûn, *Muḳaddimetu İbn Haldûn*, s. 409.

¹⁴ İbn Haldûn, *Muḳaddimetu İbn Haldûn*, II, 375.

¹⁵ Taha Hüseyin, "El-Cahîz'den Abdulkâhir Dönemine Kadar Arap Belağatı", Çeviri: M. Akif Özdoğan, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 8, 2006, s. 133; Hacımüftüoğlu, "Beyân", s. 22-23.

belâgatın gelişim sürecini ciddi yönde etkilemiş olan Abdülkâhir el-Cürçânî (ö. 471/1078-79), *Esrâru'l-Belâğâ* isimli meşhur eserinin adında “beyân” kelimesi yer almamış olsa da eserinin tamamını beyân ilmi konularına hasretmiştir.¹⁶ Buna göre kendisi bu eserinde “beyân”, “fesâhat” ve “belâgat” kelimelerini hemen hemen birbirinin müradifi olarak kullanmıştır.¹⁷ Esasen aynı dönemlerde ilimlerin birçoğu henüz tasnif edilmemiş ve olgunlaşmamış olduğundan; konulardaki dağınıklığın yanı sıra, kavramlardaki esneklik ve geçişkenlik sadece *Esrâru'l-Belâğâ*'da değil birçok eserde rastlanan bir vakadır.¹⁸

Belâgatı beyân olarak adlandıranlar ilk dönem ediplerle sınırlı değildir. Örneğin edebî zevke dayalı eser kaleme almış olan İbnu'l Esîr (ö. 637/1253), İbnu'z-Zemlekânî (ö. 651/1253) ve Muhammed b. Amr et-Tennûhî (ö. 692/1283) gibi edipler de bu ilme beyân demişlerdir.¹⁹ İbnu'l-Esîr, beyân ilminin edebî bir metin oluşturmayla olan münasebetini, usûl-ü fıkıh ilminin fikhî hükümlerle olan yakınlığıyla bağdaştırır ve beyân sanatlarını bir edibin başvurması gereken temel referanslar olarak nitelendirir. Bu nedenle belâgat konularını beyân, meânî ve bedî' şeklinde alt birimlere bölmeyi uygun görmez ve hepsine birden aynı bilim dalı gözüyle bakarak beyân der.²⁰ Yine İbnu'z-Zemlekânî de *et-Tibyân fî 'Ilmi'l Beyân el-Muṭli' 'Alâ 'İcâzi'l-Kur'ân* adlı eserinde beyân ilminin öneminden bahseder ve bu ilmin nasıl tahsil edileceğine dair fikirlere yer verir.²¹ Aynı şekilde, Muhammed b. Amr et-Tennûhî, belâgat ilminin öncül ilimleri olarak gördüğü mantık ve nahve önemle vurgu yaptığı *Aksa'l Karîb fî 'Ilmi'l Beyân* adlı eserinde İbnu'l Esîr ve İbnu'z-Zemlekânî'ye uyarak belâgatın tümü için beyân kavramını tercih

¹⁶ Bkz. Cürçânî, Ebû Bekr 'Abdülkâhir (ö. 471/1078), *Esrâru'l-Belâğâ*, Ta'lik: Maḥmûd Muḥammed Şâkir, Maṭba'atu'l Medenî bi'l Kahira Daru'l Medenî Bi Cidde, trs., s. 30, 89, 350.

¹⁷ Dayf, *el-Belâğâ Teṭavvur ve Târîh*, s. 160, 161; Hacimüftüoğlu, “Beyân”, s. 23; Taşdelen, “Belâgat İlmî ve Tarihi”, s. 269.

¹⁸ Küçüksarı, Mücahit, “İbn Tabâtabâ'ya Göre Şiirin Mahiyeti Ve Türleri”, *Bilimname XXXIII*, 2017/1, s. 92.

¹⁹ Bkz. İbnu'z-Zemlekânî, Abdu'l Vâhid b. Abdî'l-Kerîm, *et-Tibyân fî 'Ilmi'l Beyân el-Muṭli' 'Alâ 'İcâzi'l-Kur'ân*, 1. b., Thk: Dr. Ahmet Maṭlûb vd., Maṭba'atu'l-'Ânî, Bağdat, 1383/1964, s. 14-15; Taşdelen, Hasan, “Belâgat İlmî ve Tarihi”, *İslam Medeniyeti'nde Dil İlimleri, Tarih ve Problemler*, İSAM Yayınları, İstanbul, 2015, s. 285-287.

²⁰ İbnu'l Esîr, Naşrullah b. Muḥammed Dıyâü'ddîn (ö. 637/1253), *el-Meşelu's-Sâir fî Edebi'l Kâtibi ve'ş-Şâ'ir*, Thk: Aḥmed el-Hûfi-Bedevî Ṭabâne, Dâru Nehḍati Mısr, Kâhire, trs, I, 33; Taşdelen, Hasan, “Belâgat İlmî ve Tarihi”, s. 286.

²¹ Bkz. İbnu'z-Zemlekânî, *et-Tibyân fî 'Ilmi'l Beyân el-Muṭli' 'Alâ 'İcâzi'l-Kur'ân*, s. 33 vd.; Taşdelen, “Belâgat İlmî ve Tarihi”, s. 287-288.

etmiştir.²² İbn Haldûn'un kendi çağdaşı veya çağına yakın zamanda yaşamış olan ilim adamlarının (muhtesûn) da aynı kavramı kullandıklarına bakılırsa, onların da öncekilerden etkilendiği anlaşılmaktadır. Bütün bunların, İbn Haldûn'un belâğatı "beyân" şeklinde isimlendirmesinde etkili olduğunu söylemek mümkündür. Hepsisi bir yana, modern çağın önemli düşünür ve ediplerinden sayılan Tâha Hüseyin'in aynı kavramı eserine başlık yaptığı görülmektedir.²³

Esasen "belâgat" ve "beyân" terimleri etimolojik açıdan farklı köklerden türemiş kelimeler olmakla birlikte, sözlük manaları itibariyle birbirlerine yakın anlam içeriğine sahiptirler. Örneğin ilk kelime ve onun türevleri, "ulaşmak, ulaştırmak, neticeye varmak, sonuçlandırmak, zihindeki bilgi yumağını sistemli bir şekilde muhataba sunabilmek" anlamlarına gelirken, ikincisinin köklerinden türetilmiş kelimelerin "aşikâr olma, mantıklı konuşma, hafızadaki bilgiyi açıkça ortaya koyma, kanıtlama" gibi bir muhtevayı haiz oldukları görülmektedir. Böylece bu iki kelimenin birbiriyle terkihi neticesinde: "Zihinde bir bütün halde oluşan ve açıklanacak manayı, belli bir maksada istinaden münasip bir usulle karşıya aktarmak" şeklinde bir anlam formu vücuda gelmektedir.²⁴ Özetle her iki kelimenin anlam örgüsünün odağında açıklık ve anlaşılabilirlik ön plandadır.²⁵ Kelimelerin lügat manaları arasındaki bu benzerlik, alanın uzmanı olan âlimleri, müradif kavramlar olarak bunları birbirinin yerine kullanmaya sevk etmiş olmalıdır ki, yukarıda bir kısmı anılan bazı bilginler belâğatı "beyân" olarak adlandırmışlardır.²⁶ Hatta bazı kaynaklarda belâğatın alt disiplinlerinden ilk ikisine "belâgat ilmi", üçüne birden "beyân ilmi" denildiği ifade edilerek beyânın, belâgattan daha geniş bir kavram olduğu ihsas edilmiştir.²⁷

²² Dayf, Şevkî, *el-Belâğâ Teṭavvur ve Târîh*, 9. Baskı, Kâhire, Dâru'l-Ma'ârif, trs, s. 316-317.; Bulut, Ali, *Belâğat (Meânî, Beyân, Bedî)*, 1. Baskı, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2013, s. 28.

²³ Kılıç, "Belagat", s. 381.

²⁴ Sübkî, Ebû Hâmid Bahâu'ddîn (ö. 773/1372), *'Arûsu'l-efrâh fi şerhi Telhîşü'l-Miftâh*, Thk: Dr. 'Abdülhamîd Hendâvî, 1. Baskı, el-Mektebetü'l-'Asriyye, Beyrût, 1423/2003, I, 95; Altüncü, Muhammed, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal fi'l-Edeb*, 2. b., Dâru'l-Kutubi'l 'İlmiyye, Beyrût, 1419/1999, s. 199; Hacımütfüoğlu, Nasrullah, "Belâgat Ekolleri ve Anadolu Belâğat Çalışmaları", *AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 8, Erzurum 1988, s. 116.

²⁵ Cowell, Dustin, "Onbirinci Yüzyıl Kuzey Afrika Şiir Eleştirmeni İbn Reşîk El-Kayravânî'nin Perspektifinden Arap Edebiyat Teorisinde Belâğat Kavramı", Çeviri: Abdurrahman Özdemir, *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2004/2, c. III, sayı: 6, s. 193.

²⁶ Kazvîni, *Telhîşü'l-Miftâh*, s. 11; Sübkî, *'Arûsu'l-efrâh*, I, 95; Bulut, *Belâğat*, s. 24.

²⁷ Cebbûr 'Abdu'n-Nûr, *el-Mu'cemu'l-Edebî*, 2. b., Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, Beyrût, 1984, s. 53.

Belâgat ile beyân sözcüklerinin birbirinin müradifi kavramlar olarak kullanılagelmesi İbn Reşîk el-Kayrevânî (ö. 456/1064) dönemine kadar devam etmiştir. Onun yaşadığı zaman diliminde bir süre daha vakıa bu haliyle devam etse de kendisinden sonra çok geçmeden belâgat kelimesi literatürde daha kapsamlı bir mana kazanmaya başlamış, beyân sözcüğü ise, kavramları yerleşmeye ve bir ilmî disiplin haline gelmeye meyletmiş olan bu terimin üç ana biriminden birini temsil etme konumuna gelmiştir. O halde ilgili kavramların tarihî seyrindeki kırılma noktasında İbn Reşîk'in rolü mühimdir denebilir.²⁸ Zira şahsına ait olan *el-Umde* isimli kitabı, belâğî kavramların gelişim sürecinde yaşadığı değişim ve dönüşümü arz etmesi ve edebiyatçılara nispetle kazandıkları farklı adları gözler önüne sermesiyle öne çıkmıştır.²⁹

Diğer taraftan Bedrüddîn İbn Mâlik ve Kazvinî kuşağında kendini buluncaya kadar belâgatın, eserlerin telif amacı ve muhtevasına göre beyân haricinde başka isimlerle de anıldığı âlimlerin eser adlarından anlaşılmaktadır. Buna göre, *Mecâzu'l-Kur'ân* türü kaynaklar mecaz ve fesahat terimlerine ağırlık verirken, İbnu'l-Mu'tez (ö. 296/908) *Bedî'*, Kudâme b. Ca'fer'in *Naqdu's-şî'r*, Ebû Hilal el-'Askerî (ö. 400/1009) *Kitâbu's-Şinâateyn* ve İbn Sinan el-Hafâcî (ö. 466/1073) *Fesahat* isimleriyle eserlerini telif etmişlerdir. Sonraki asırlarda ise Zemahşerî (ö. 538/1144)'nin *meânî ve beyân*, Üsame b. Munkız (ö. 584/1188)'in *bedî'*, Bedrüddin b. Malik'in *meânî, beyan ve bedî'*, nihayet Hatib el-Kazvinî (ö. 739/1338)'nin *ulûmu'l-belâğa* kavramları üzerinde karar kıldıkları görülmüştür. Çağdaş müelliflerden Emin el-Hûlî ise *fennu'l-kavl* ter kibini kullanmıştır.³⁰

3.2. Belağatın Tarihi Gelişim Sürecine Değınmesi

İbn Haldûn kitabının aynı faslında beyân (belâgat) ilminin tarihi serüvenini de kısaca özetlemiştir. Bu alanın meselelerinin gitgide birbirini takip ettiğini, Ca'fer b. Yahyâ (ö. 187/803), Câhız, Kudâme b. Ca'fer ve emsalleri bu disiplin üzerinde yazıp çızseler de onların mülâhazalarının doyurucu olmadığını ifade etmiştir. Daha sonra da Sekkâkî (ö. 626/1229)'nin etraflı tetkikleri neticesinde bu disiplinin esasını ortaya koyduğunu, meselelerini gözden geçirerek bölümlerini bâblar halinde düzenlediğini ve

²⁸ Cowell, "Onbirinci Yüzyıl Kuzey Afrika Şiir Eleştirmeni İbn Reşîk El-Kayravânî'nin Perspektifinden Arap Edebiyat Teorisinde Belâğat Kavramı", s. 193.

²⁹ Bkz. İbn Raşîk, Ebû Ali el-Hasen el-Kayravânî el-Ezdî, *el-Umde fi mehâsini's-şî'r ve âdâbih*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, 5.bs., Dâru'l-Cil, Beyrut, 1981. 241-250; Hacımütfüoğlu, Nasrullah, "Belâgat İlminin Gelişmesinde Müessir Olan Kaynaklar", *AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 11, Erzurum 1993, s. 287.

³⁰ Kılıç, "Belâgat", s. 381; Taşdelen, "Belâgat İlmi ve Tarihi", s. 284.

meşhur eseri *Miftâhu'l-'Ulûm'u* telif ettiğini söylemiştir. İbn Haldûn, Sekkâkî'nin eserini sarf, nahiv ve beyân şeklinde bölümlere ayırdığını ve beyâna dair olan bölümde aynı kendisinin belirttiği şekilde bir terminolojik çerçeve oluşturduğunu da özellikle vurgulamıştır. Son olarak da Sekkâkî'den sonra gelen ilim adamlarının onun eserinden faydalandıklarına, özetleme faaliyetine giriştiklerine, bu çerçevede İbn Mâlik (ö. 686/1287)'in *el-Mısbâh'ı*, Kazvinî (ö. 739/1338)'nin *el-Îzâh'ı* ve ondan hacimce küçük olan *et-Telhîs'ı* telif ettiğine değinmiştir.³¹

Câhız'ın Arap belâgatını kurması sonrasında, “belâgat şeyhi” ünvanına layık görülmüş olan *Delâilü'l-Îcâz* sahibi Cürçânî, özellikle meânî ilmini inşa etmiş ve belâgatın ilkelerini tespit ederek yapısal açıdan bu ilmi tahkim etmiştir.³² İbn Haldûn her ne kadar belâgatın olgunlaşma sürecinden söz ederken Abdülkâhîr'e yer vermese de Mukaddimesi'nin başka bir bahsinde ondan önemle bahsetmiştir. Eserinde ancak belli başlı gayelerle kitap telif edilebileceğine vurgu yapmıştır. Yedi madde halinde özetlediği bu gayelerin altıncısı olarak, üstün yetenekli âlimlerin çeşitli kitaplarda bir ilme ait meselelerin dağınık halde bulunduğunu fark etmesi neticesinde bu bilgi ve meseleleri derleyip bir araya getirerek söz konusu ilmin doğuşuna ve canlanmasına katkı sağlamasını göstermiştir. Beyânı (belâgatı) buna örnek olarak vermiştir. Câhız'ın beyânı gün yüzüne çıkardığını, Abdülkâhîr el-Cürçânî ile Sekkâkî'nin de bu ilmin temasını ve diğer ilimlerden bağımsız bir başına ilim olması gerektiğini fark etmeleri neticesinde beyâna dair meşhur eserler yazdıklarını ve söz konusu eserlerin beyânın ana kaynakları haline geldiğini belirtmiştir.³³

Belâgat tarihinde Sekkâkî (ö. 626/1229) ve sonrasında ayrı bir ehemmiyeti vardır. Artık bu fen, o tarihten itibaren ete kemiğe bürünmeye başlamış, bağımsızlığına kavuşmuştur. Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm* adıyla kaleme aldığı eserinin üçüncü bölümünü belâgata hasretmiş, burada belâgat ilimlerini beyân, meânî ve muhassinât şeklinde üçe ayırarak bu ayrımı yapan ilk belâgatçı olma payesini elde etmiştir. Daha sonra İbn Mâlik et-Tâî'nin oğlu Bedrüddîn İbn Mâlik bunlardan üçüncüsünün adını “bedî” olarak değiştirmekle kalmayıp sanatların sayısını artıran ve şiir şevahitleriyle daha

³¹ İbn Haldûn, *Muqaddimetu İbn Haldûn*, II, 375.

³² Taha Hüseyin, “El-Cahîz'den Abdülkâhîr Dönemine Kadar Arap Belağatı”, s. 156; Ya'kûb, Emîl Bedî, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal*, II, 886; Hacimüftüoğlu, Nasrullah, “Abdülkâhîr el-Cürçânî”, *DİA*, I, Ankara 1988, s. 247; Bulut, *Belâğat*, s. 26.

³³ İbn Haldûn, *Muqaddimetu İbn Haldûn*, II, 342-343.

da zenginleştiren ilk âlim olmuştur. Kazvînî ise Sekkâkî'nin karmaşık bulduğu meânî tanımını beğenmeyerek, söz konusu ıstılahı seleflerinin tanımlarını özetleyecek incelik ve kapsamda, yani bugünkü meşhur şekliyle ilk tarif eden kişi olmuştur.³⁴

Esasen Kazvînî bununla da kalmamış, birçok konuda Sekkâkî'nin düşüncelerini yeğlememiş, yerine ilk elden esaslı fikirler ortaya atmış, buna ilâveten onun eserindeki eksiklikleri tamamlamış, fazlalıkları da tasfiye etmiştir. Örneğin, belâgat ve fesâhati net sınırlarla birbirinden ayırdığı gibi bu terimlere, Sekkâkî'nin yaptığı gibi bahsin sonunda değil de hemen başta değinmiştir. Onun bu tavrı benimsemesinde İbn Mâlik ve İbn Sinan el-Hafâcî'nin tesiri olduğu ifade edilmiştir. Kazvînî, meânî ilmini ise somut ve mantıklı bir eğilimle sekiz ana konuya ayırmıştır. Onun gerek bu sistemi, gerek veciz ıstılâhî tanımları halefi olan *Telhîs* şârihleri ve belâgatçılarca da özümsemiştir. Böylece eseri *et-Telhîs* ile sekizinci asra mührünü vurmuş, selefi olan Sekkâkî'yi gölgede bırakmıştır.³⁵

Bu vesileyle günümüze kadar devam edegelen belagat dinamızının yalnızca Sekkâkî ile sınırlı olmayıp, Celâleddîn el-Kazvînî'nin *Telhîs*'i ile, yine bu muhtasarını şerh ettiği *el-Îzâh*'ı ve meşhur mütekellim-edip Sâdeddîn Teftâzânî'nin *el-Mutavvel*'i sayesinde olduğunu söylemenin sakıncası olmamalıdır.³⁶ O halde Sekkâkî bu alanda öncü olsa dahi, tüm ilklerin tek elde toplandığı şahıs değildir. Ayrıca, İbn Haldûn Sekkâkî'den sonraki kuşağın yalnızca özetleme faaliyetleriyle yetindiğini kaydetse de onlar aynı zamanda kendilerine has bazı tespit ve görüşleriyle bu ilme katkı sağlamışlardır.

Belagat tarihinde hicri beşinci asrın önemi de göz ardı edilmemelidir. Bu asırda beyân ilminin meânîden farklı müstakil bir şube olduğundan ilk defa söz ederek *el-Ferâid ve'l-Kalâid* ünvanlı eserinde her ikisinin tanımını ayrı ayrı veren belâgatçı 'fıkhü'l-luğa' ilminin öncülerinden ve Nişâbur'un Câhız'ı olarak nam yapmış olan Ebû Mansûr es-Seâlibî (ö. 429/1038)'dir.³⁷ Seâlibî'den sonra Zemahşerî, *el-Keşşâf*'ında beyanın bir başına bir fen olduğundan bahseden ikinci belâgatçı olmuş ve bu ilmin mevzularını gerek

³⁴ Bkz. İbn Mâlik, Bedruddîn, *el-Mışbâh fi'l Me'ânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî*, Thk: Hasnâ Abdu'l Celîl Yusuf, Mektebetu'l Âdâb, trs., s. 159 vd.; Dayf, *el-Belâğa Teşavvur ve Târîh*, s. 315; Hacımütfüoğlu, "Belâgat İlminin Gelişmesinde Müessir Olan Kaynaklar", s. 287; Durmuş, "Meânî", s. 205; Bulut, *Belâgat*, s. 27.

³⁵ Dayf, *el-Belâğa Teşavvur ve Târîh*, s. 336; Durmuş, "Kazvînî", s. 157; Bulut, *Belâgat*, s. 29.

³⁶ Hacımütfüoğlu, "Belâgat İlminin Gelişmesinde Müessir Olan Kaynaklar", s. 287.

³⁷ Hacımütfüoğlu, "Belâgat İlminin Gelişmesinde Müessir Olan Kaynaklar", s. 287.

Esâsu'l-Belâğâ' da gerek *el-Keşşâf*'ında en geniş şekilde işlemiştir.³⁸ Meânî ilmini tesis eden, kurallarını koyan ve yapısını sağlamlaştıran âlim ise *Delâilü'l-Îcâz* sahibi Abdülkâhir el-Cürçânî (ö. 471/1078-79) olmuştur. Çünkü vasl ve fasl, zikr ve hazf, tarif ve tenkir gibi bu ilmin en ehemmiyetli alt konularını ve terimlerini etraflıca ilk defa ele alan Abdülkâhir olmuştur. Tâha Hüseyin ise, farklı bir bakış açısıyla konuya yaklaşarak Abdülkâhir'den sonra belâgatın duraklama ve gerileme sürecine girdiğini belirtmiştir.³⁹

Bütün bu verilerden hareketle hicrî beşinci asır, her ne kadar son ve mükemmel şeklini almamış olsa da belâgat ilminin temel üst kavramı ve onun alt terimlerinin artık iyice belirginleşmeye başladığı ve birbirinden ayırt edilir olduğu önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilmelidir. Bu gelişimin mimarları ise vefat tarihleri nazarı itibara alındığında her biri hemen hemen bu asırda yaşamış olan Seâlibî, İbn Reşîk el-Kayrevânî, Abdülkâhir el-Cürçânî ve Zemaşerî'dir.

3.3. "Meânî" Kavramı Yerine "Belâgat"ı Tercih Etmesi

İbn Haldûn meânî kavramında da beyan (belâgat) dakine benzer bir tutum sergilemiştir. Bu disiplini "belâgat" olarak isimlendirmiş, "meânî" kavramına bu başlık altında hiç yer vermemiştir.⁴⁰ Bu durum ilk meseleyle birlikte düşünüldüğünde, mevzubahis bilim dallarıyla ilgili çarpık ve karmaşık bir terminolojik yapıyla karşılaşmaktadır.

Hâlbuki o, ilgili başlığın hemen girişinde meânî ilmiyle birebir ilgili olan nahvin önemine dikkat çektikten sonra, cümlelerin öğelerinin yer değiştirmesinin anlamdaki vurguyu farklı kılacağını belirtmiştir. Tekit edatları birer birer eklendikçe cümlelerin anlamındaki tekidin kuvvet derecesinin de pekişeceğini ve sözün muhataplarındaki farklı psikolojik hallere göre vurgudaki kuvvetin katlanması ya da azalması gerektiğini örnekleriyle açıklamıştır. Yine isnâdî cümlelerin haber ve inşa olarak iki çeşidinin bulunduğunu, fasl ve vasl konularıyla irtibatlı olan atıf harflerinin cümlede anlam, îrab, îcâz-ıtnâb açısından farklı işlevsellığe sahip olduklarını da sözlerine eklemiştir.⁴¹ Bütün bunların meânîyle ilgili olduklarında şüphe yoktur. Yani İbn Haldûn meânî ilminin muhtevasından haberdardır. O halde

³⁸ Bkz. Zemaşerî, Ebû'l-Kâsım Cârullah, *el-Keşşâf 'an Hâkâik-i Ğavâmiği't-Tenzil*, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrût, 1407, I, 2; Hacımütfüoğlu, "Beyân", s. 23.

³⁹ Taha Hüseyin, "El-Cahîz'den Abdülkâhir Dönemine Kadar Arap Belağatı", s. 156-157; Khalafallah, Muhammed, "Belâğat'ın Sırları'nda Abdülkâhir'in Teorisi: Psikolojik Bir Yaklaşım", s. 628.

⁴⁰ Bkz. İbn Haldûn, *Muqaddimetü İbn Haldûn*, II, 374.

⁴¹ İbn Haldûn, *Muqaddimetü İbn Haldûn*, II, 373-374.

problem hangi sözcüğün bu ilme isim olması gerektiğiyle, yani kavramsal çerçeveye ilgilidir.

Doğrusu İbn Haldûn'un "meânî" kavramını hiç kullanmayıp onun yerine üst kavram olan "belâgat"ı kullanması sorunludur. Zira kimi kendisinden hemen önceki iki asırda yaşamış, kimi kendi çağına daha yakın olan ve belâgatın olgunlaşmasını sağlayan Sekkâkî (ö. 626/1229), Bedrüddîn İbn Mâlik (ö. 686/1287), Kazvînî (ö. 739/1338) ve Teftâzânî (ö. 792/1390) kuşağının söz konusu kavramları birbirinden ayırdıkları görülmektedir. Üstelik kendisi, bir taraftan belâgatın terakki sürecinden bahsederken özellikle Sekkâkî, İbn Mâlik ve Kazvînî'nin bu alandaki etkinliklerine vurgu yapmış, diğer taraftan Teftâzânî'nin kelâm, fıkıh usulü, nahiv, beyân (belâgat) ve akfî ilimlerdeki yetkinliğine ve sağlam melekesine hayranlığını belirtmiştir.⁴² Buna göre, söz konusu bilginleri tanıdığı aşikârdır.

Aslında o, bu konuyu ele aldığı 6. bölümün 46. faslı değil de, aynı bölümün 59. faslında uzmanları tarafından bu ilmin "meânî" şeklinde isimlendirildiğini ve belâgat çatı kavramının alt branşı olarak kabul edildiğini söylemiştir.⁴³ Hâsılı o, yerleşik belâgat terminolojisinin farkındadır. Ancak bu teamül ile kendi sistemi arasındaki tutarsızlığın nedenlerine dair herhangi bir açıklık getirmemiştir. O halde, birbiriyle çelişkili görünen bu iki bilginin de onun kitabında yer almasının bazı nedenleri olmalıdır. Bize göre öne çıkan iki olasılıkla bu durumu açıklamak mümkün görünmektedir. Bunların ilkinde göre onun, alışlagelmiş yapıyı bilse de benimsememiş olması mümkündür. Doğru olanın kendi sistemi olduğu kanaatindedir. Çünkü beyân ve belâgatı (yani meânîyi) eserinde yan yana tekrar etmekte ısrar etmiştir.⁴⁴ Bir diğer olasılığa göre durum şöyle izah edilebilir: İbn Haldûn hayatının ilk dönemlerini ve büyük bir kısmını Fas, Tunus, Cezayir ve Endülüs'te geçirmiş ve son zamanlarında Kâhire'de bulunmuştur. Kâhire'ye gelmeden önce Mukaddime'sini yazmış olmakla birlikte, Kâhire'de eserinde birtakım ekleme ve tashihlerde bulunmuştur.⁴⁵ Buna göre belâgatla ilgili doğru bilgilere orada ulaşmış ve eserine eklemişse de, önceki bilgileri güncellemeyi unutmuş veya buna fırsat bulamamıştır.

Eğer bu olanaklardan birincisi geçerliyse, o takdirde yerleşik olan kavramsal çerçeveye bilinçli olarak muhalif olmuş ve kendine özgü bir bakış

⁴² İbn Haldûn, *Muqaddimetü İbn Haldûn*, II, 251-252.

⁴³ İbn Haldûn, *Muqaddimetü İbn Haldûn*, II, 409.

⁴⁴ Bkz. İbn Haldûn, *Muqaddimetü İbn Haldûn*, II, s. 375, 379, 397.

⁴⁵ Uludağ, Süleyman, "İbn Haldûn", *DİA*, XIX, Ankara, 1999, s. 541.

açısı oluşturmuştur. Bu durumda onun durduğu yer, ister istemez bizi bazı ihtimal ve değerlendirmeleri gündeme getirmeye sevk edecektir.

Birincisi, bu iki terimin ıstılâhî tanım itibariyle birbirine oldukça yakın olması kendisini bu bakış açısına itmiş olabilir. Şöyle ki, belâgatın tanımında kelâmın fasih olmakla birlikte muktezâyı hale uygun olmasından söz edilirken, meânîde muktezâyı hale uygun olması gereken lafzın söylendiği makama uygunluk şartlarının aranmasından bahsedilmektedir. Dolayısıyla her iki tanımda da muktezâyı hale uygunluk, yani muhatabın takındığı tavır, sözün söylendiği zaman ve zemine mutabakatı, kelâmdaki vurgu ve dizilişin bağlamla barışık olması gibi şartlar dikkat çekmektedir. Belâgatın tanımındaki tek fark, kelimada fesâhatin de aranmasıdır. Buna göre, belâgat, meânîye göre biraz daha geniş anlam zenginliğine sahip bir kavram özelliği taşımaktadır. Bu nedenle meânî, belâgatın çatısı altındaki en önemli ilim olmuştur. Böylece her iki tanımın birbirine çok yakın olması, İbn Haldûn'un zihninde müradif kavramlar olarak yer etmiş olmasını beraberinde getirmiş olabilir. Nitekim o, eserinin muktezâyı hale uygunluk ilkesine sık sık vurgu yaptığı kısımlarında fesâhattan hiç bahsetmez.⁴⁶

İkincisi, İbn Haldûn'un Sekkâkî ve sonrasındaki âlimler yerine belâgat tarihinde bir dönüm noktası olan Abdülkâhir el-Cürcânî'yi referans edinmiş olması zayıf da olsa imkân dâhilindedir. Abdülkâhir el-Cürcânî meânîye dair telif ettiği *Delâilü'l İ'câz* isimli eserinde, bazen belâgat, fesâhat ve beyân kavramlarına bir arada değinirken,⁴⁷ kimi zamanda sadece belâgat ve beyân kelimelerini tırnak içinde birlikte kullanır.⁴⁸ Böylece beraber kullanıldığı için ilk bakışta bu sözcükler okuyucunun zihninde ayrı birer kavrammış izlenimi bırakmakta ve belâgat terimini meânî anlamında kullanmış olma ihtimalini gündeme getirmektedir. Ancak Abdülkâhir döneminde birbirinden ayrı kavramlar olarak bilinmeye başladıysa da belâgat ilminin henüz meânî, beyân ve bedî` şeklinde üçlü taksimle anılmadığı ve bu kavramların hali hazırdaki gibi birbirinden kati çizgilerle ayrılmadığı göz önüne alınırsa bu olanak pek kuvvetli değildir.

Üçüncüsü, belâgatın tarihi akışına ilişkin kısa açıklamasında kendi ileri sürdüğü sistematik yapının, Sekkâkî'nin kitabındaki bapların tertibine

⁴⁶ İbn Haldûn, *Muqaddimetu İbn Haldûn*, II, 373-375, 394, 409, 410.

⁴⁷ el-Cürcânî, Ebû Bekr 'Abdülkâhir (ö.471/1078-79), *Delâilü'l İ'câz fi 'Ilmi'l Me'ânî*, Thk: Maḥmûd Muḥammed Şâkir Ebû Fihri, 3.Baskı, Maḥba'atü'l Medenî bi'l Kahira - Dâru'l Medenî bi Cidde, 1413/1992, s. 34.

⁴⁸ el-Cürcânî, *Delâilü'l İ'câz*, s. 59.

mutabık olduğunu söylemesidir.⁴⁹ Buna ilave olarak bazı çalışmalarda Sekkâkî'nin meânîye belâgat dediği, ancak cumhurun bu yolu izlemediği ifade edilmiştir.⁵⁰ Ancak, Sekkâkî İbn Haldûn'un söyleminin aksine, belâgat nazariyesinde meânî kavramına özellikle yer vermiş, hatta onu özel başlık altında işlemiş ve tanımını da yapmıştır.⁵¹ Ayrıca, velev ki vaziyet iddia edildiği şekilde olsun, İbn Haldûn'un özellikle Kazvîni'de terakkisini tamamlamış bir ilmin müzakeresinde, onun eserine müracaat etmeyip araştırmasının içeriğini Sekkâkî ile sınırlamasının bilimsel metoda aykırılığı açıktır. Muhtemelen onun bu tavrı, beyânın (belâgatın) Sekkâkî'de son halini aldığı, sonraki gelenlerin onun eserini özetlemekten başka bir faaliyet yapmadıkları şeklindeki telakkisinden kaynaklanmıştır.⁵²

Dördüncüsü, İbn Haldûn'un ne Sekkâkî, İbn Mâlik, Kazvîni ve Teftâzânî zincirindeki âlimlerin, ne de Abdülkâhir el-Cürçânî'nin eserlerini yeterince incelemeye fırsat bulamamış olması ihtimalidir. Bununla birlikte belâgatın dil ilimleri arasında en genç bilim dalı olduğu hususu da var ki buna kendisi de vurgu yapmıştır.⁵³ Dolayısıyla İbn Haldûn döneminde bağımsızlığını henüz kazandığı ve kavramların terimleşmesi ve tanımı noktasındaki tartışmaların hala sonlanmadığı ihtimali göz önünde bulundurulduğunda, bu durumu da doğal karşılamak gerekebilir.

3.3. “Meğâribe/Batılı” Müslüman Topluları “Meşârika/Doğulu” Müslüman Toplularla Beyân/Belâgat İlmi Açısından Mukayesesi

İbn Haldûn, beyânın (belâgatın) içeriğinden ve tekâmül sürecinden söz ettikten sonra, dönemin Müslüman coğrafyasının âlimlerini, beyân ilmine olan alâkaları ve yatkınlıkları açısından değerlendirir. Ona göre, “meşârika” adıyla ifade ettiği doğu toplumlarının bu ilimde “meğâribe” şeklinde adlandırdığı batı toplumlarından daha üstündürler. Bunun iki nedeni vardır. Birincisi, Doğu ekonomisindeki ve medeniyetindeki parlaklığın (ümranın) ilme ve kültüre kazandırdığı olgunluk seviyesi, zirve noktadadır. Bu vesileyle lisan ilimleri arasında beyân (belâgat), kemâlî (lüks, üst düzey) ilimler arasında yer

⁴⁹ İbn Haldûn, *Muqaddimetu İbn Haldûn*, II, 375.

⁵⁰ Bkz. Muştâfâvî, “Mefhûmu'l-Belâğa 'Inde İbn Haldûn”, s. 44.

⁵¹ Bkz. Sekkâkî, Ebû Ya'kûb Sirâcu'ddîn el-Havârizmî (ö. 626/1229), *Miftâhu'l-'Ulûm*, 2. Baskı, Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, Beyrut, 1407/1987, s. 161, 163; Ayrıca bkz. Hacımuftüoğlu, “Belâgat İlmi ve Kur'ân”, s. 24; Durmuş, “Meânî”, s. 205.

⁵² İbn Haldûn, *Muqaddimetu İbn Haldûn*, II, 375.

⁵³ Bkz. İbn Haldûn, *Muqaddimetu İbn Haldûn*, II, 373; Kılıç, “Belâgat”, s. 381.

almıştır. İkincisi, Arapların dışındaki diğer milletlerin belâgata verdikleri önem, gösterdikleri ilgi düzeyidir. İbn Haldûn, Arap olmayanların, bu ilimde Araplardan daha iyi olduklarını dile getirerek sözlerine biraz daha açıklık getirir.⁵⁴ Yani, doğu toplumlarının büyük çoğunluğu yabancı unsurlardan oluşmuş ve Arap olmayan Zemaşerî'nin tefsirine ilgi duymuşlardır ki, bu tefsir bir nevi belâgat ilminin uygulamasıdır. Yine ona göre, doğu toplumları diğer belâgat kaynaklarına nispetle Kazvî'nin *et-Telhis*'ini şerh ve talim etme hususunda da gayretli olmuşlardır.

İbn Haldûn, batılı ilim adamlarının (meğâribenin) geri kalma nedenini, onların bu ilmin disiplinlerinden sadece bedî ile ilgilenmelerine bağlar. Onların; bu ilmi şiirle bağlantılı edebî ilimler grubundan saydıklarına, dallara ayırarak her birini isimlendirdiklerine, bâblarını çeşitlendirerek sayısını artırdıklarına ve bu ilmin Arap dili ilimleri arasında sayılmasında bizzat kendilerinin rolü olduğunu iddia ettiklerine değinir. Bu eğilimlerinin altındaki saiklerin ise, lafızları süslemeye olan tutkunlukları ve diğerlerine nispetle bedî' ilmini öğrenmenin kolaylığı olduğunu belirtir. Ona göre, manalarının kapalılığı ve ince önsezi gerektirmeleri gibi hususiyetleri nedeniyle beyân ve belâgat (meânî) ilimleri onlara zor gelmiş, dolayısıyla bu sanatlardan uzak durmuşlardır. Afrika halkından İbn Reşîk, bedî' alanında eser yazan âlimlerden biri olarak el-Umde isimli meşhur eserini telif etmiş olup Afrika ve Endülüs (meğâribe) halklarının birçoğu bu alanda onun metodunu izlemişlerdir.⁵⁵ Öte yandan belâgatın en net uygulama alanı olan şiirdeki anlam-lafız ilişkisi meselesinde, İbn Haldun'un şiirde asıl olanın lafızlar olduğu, anlamın lafızlara tabi olduğu şeklindeki değerlendirmesi,⁵⁶ kendisinin meğâribe çevresinden yetişmişliğiyle ilgili kuvvetli bir ipucunu bize sunmaktadır.

⁵⁴ İbn Haldûn Gayrı Arap unsurlar derken, kökenleri itibarıyla Arap olmadıkları halde, aldıkları eğitim ve yetiştirme tarzları itibarıyla edebî zevk derecesinde melekeyi haiz olan, Araplar arasında yetişmiş olduğu halde Arap olmayan unsurları kastettiğine özellikle vurgu yapmıştır. Yani hayata gözlerini açtıkları andan itibaren bedevî Araplar arasında sanki Arap çocukları olarak yetişmiş ve dilin özüne, inceliklerine nüfuz etmiş olan ama köken itibarıyla Arap olmayan unsurlardır. Buna göre, onlar her ne kadar asılları itibarıyla Arap olmasalar da ibâre ve dil yeteneği bakımından Araptırlar. Mesela, Sîbeveyh, Ebû 'Alî el-Fârisî ve Zemaşerî gibi söz üstatları ona göre böyledir. Yoksa onun kastettiği, sonradan Araplaşmış olan etnik unsurlar değildir. Zira onun ısrarla arkasında durduğu tezi, hayatının belli bir döneminden sonra Araplaşmış olan, dile olan aşinalıkları nispi olan, bu dili sadece konuşan Araplarla içli dışlı oldukları için öğrenmiş olan Gayrı Arap ırklarda söz konusu dil kabiliyeti ve zevki asla hasil olmayacağı şeklindedir. Bkz. İbn Haldûn, *Muqaddimetu İbn Haldûn*, II, 387-389.

⁵⁵ İbn Haldûn, *Muqaddimetu İbn Haldûn*, II, 375.

⁵⁶ Küçüksarı, "İbn Tabâtabâ'ya Göre Şiirin Mahiyeti Ve Türleri", s. 103.

İbn Haldun'un Arap olmayan âlimlerle ilgili tespitleri ise yerindedir. Belâgat ilmine yaptıkları katkılarıyla tarihteki yerlerini almış meşhur bilginlerin birçoğu etnik köken itibarıyla Arap olmayan milletlerden gelmişlerdir. Bunların başında belâgat ilminin en önemli alt birimi olan meânînin kurucusu Abdülkâhir el-Cürcânî gelmiştir. Abdülkâhir, İran asıllı olmakla birlikte hiçbir eserini farsça yazmamıştır.⁵⁷ İbn Haldun'un özellikle vurgu yaptığı ve Arap dili-belâgatı alanındaki yetkinliği üzerinde ilim dünyasının müttefik olduğu Zemaşerî'yi Fars asıllı sayanlar yok değildir. Ancak, özellikle yaşadığı coğrafya olan Hârizm'deki nüfusun ekseriyetini Türkler'in teşkil etmesi nedeniyle Türk kökenli kabul edenler çoğunluktadır.⁵⁸ Arap Belâgatında çığır açan, bu bilim dalının sistematik hale gelmesinde rol oynayan Sekkâkî ise bir Türk ailesine mensup olarak Harizm'de dünyaya gelmiş ve Harzemşah Türkleri zamanında yaşamıştır.⁵⁹ Belâgatı belirli ıstılah, tanım ve ilkeleri bulunan ve başkalarına, özellikle ana dili Arapça olmayanlara da kolaylıkla izah edilebilen ilmi bir disipline dönüştüren Kazvîni, bir Arap kabilesi olan Benî Âcî kabilesine mensuptur. Fakat Musul'da doğduğuna ve daha sonra Moğolların Musul'u istilasına üzerine Anadolu'ya göç edip Tokat'a yerleşerek öğrenimini burada sürdürdüğüne bakılırsa, onun da Türklerin yoğun olarak yaşadığı kültürlü bir ortamda doğup yetiştiği anlaşılmaktadır.⁶⁰ Yine en gözde belâgat âlimlerinden sayılan ve *el-Mutavvel* isimli eseriyle özellikle sonraları medrese eğitime mührünü vurmuş olan Teftâzânî'nin uyuğu hakkında net bilgi olmamakla birlikte, bazı kaynaklarda Türk asıllı olduğu ifade edilmiştir.⁶¹

Arap olmayan ırkların Arap belâgatına olan katkıları kuşkusuz yukarıdaki bilginlerle sınırlı değildir. Tâhâ Hüseyin, hicri II. Asırda, divan görevlileri ve halife katiplerinden oluşan yeni bir düşünce ekolünün ortaya çıktığını, bunların çoğunluğunun İranlı, Cezîreli, Süryânî Kıptî gibi yabancı ırklardan olduğunu, hem kendi dillerini ve hem de Arapçaya çok iyi vâkıf olduklarını, Arapçada daha önce bilinmeyen farklı bir tarz geliştirdiklerini ve böylece kitabet sanatının, üzerinde yarışılan bir meslek haline geldiğini

⁵⁷ Hacımuftuoğlu, Nasrullah, "Abdülkâhir el-Cürcânî", *DİA*, I, Ankara 1988, s. 247.

⁵⁸ Yetiş, Kâzım, "Belâgat" (Türk Edebiyatı), *DİA*, V, Ankara 1992, s. 384; Öztürk, Mustafa ve Mehmet Suat Mertoğlu, "Zemaşerî", *DİA*, XLIV, Ankara 2013, s. 235.

⁵⁹ Durmuş, İsmâil, "Sekkâkî", *DİA*, XXXVI, Ankara 2009, s. 332.

⁶⁰ Durmuş, İsmâil, "Kazvîni", *DİA*, XXV, Ankara 2002, s. 156

⁶¹ Yetiş, "Belâgat", s. 384; Özen, Şükrü, "Teftâzânî", *DİA*, XL, Ankara 2011, 300, 303.

vurgulamıştır.⁶² Câhız ise, bu kâtiplerin metoduna benzeyen başka bir grup görmediğini; zor, yabancı, kaba ve müptezel lafızlar kullanmadıklarını ifade ederek onları övmüş ve aradığı nitelikleri bu kâtiplerde bulunduğunu kaydetmiştir.⁶³

Sözü edilen kâtiplerin en meşhurlarından birisi, belâgatı kendi çağında en iyi şekilde tarif etmiş, bu ilmin ana çerçevesini açık seçik ortaya koymuş olan İranlı İbn Mukaffâ (ö. 142/759)'dır. İbn Mukaffâ *Kelîle ve Dimne*'yi Farsçadan Arapçaya tercüme ederek belâgat sahasına müstesnâ bir eser kazandırmıştır. *Nakdü's-Şîr* ve *Nakdü'n-Nesr* isimli eserleriyle belâgatta hak ettiği üne kavuşan, sonraki belâgatçılara önemli ölçüde etki eden ve önceleri Hristiyan iken sonradan Müslüman olan Kudâme b. Ca'fer (ö. 337/948) de bir kâtiptir. Harzemşahların meşhur kâtibi Reşîdüddin el-Vatvat (ö. 573/1177), *Hedâiku's-Sihr fî Dekâiki's-Şîr* isimli eserinde elliden fazla belâgat sanatını anlatmış olup, özellikle bedî' ilmini oluşturan sanatlar kendisinden alınmıştır. Eyyubilerin meşhur katiplerinden İbnü'l-Esîr Ziyâuddîn Nasrullah (ö. 637/1239)'ın kitabet ve şiir sanatlarına ilişkin çok sayıda konuyu içeren *el-Meşelü's-Sâir*'i ise, en iyi belâgat kaynakları arasında kabul edilmiştir.⁶⁴ Yine, İran kökenli Abdülhamid ve Ebû Ubeydullah da bu grupta yer alan kâtiplerdendir.⁶⁵

İbn Haldûn'un meşârikadan olan belâgat bilginlerinden kastı, Horasan ve Maverâü'n-Nehir yöresinde yaşayanlar iken, meğaribeden olan âlimler Endülüs ve K. Afrika bölgesi belâgatçılardır. Bu sınıflamasından hareketle onun, belâgat tarihindeki meşhur ekollere bir yenisini daha eklediği ifade edilmiştir. Bu kanaate göre, edebiyatta mantıkî kavram ve tahlillerden ziyade edebî zevki esas alan geleneksel edebiyat mektebi (edipler) ve mantıkî-felsefî terim, tarif ve kuralları temel alan kelâm-felsefe mektebi ayırımı ile başlayan ekolleşme, İbn Haldun'un ortaya koyduğu bedîciler ekolü ile üçe çıkmıştır. Böylece, mantık ve felsefe odaklı kelâm metoduna "meşârika", edebiyatın ağırlıklı olduğu metoda "arap ve buleğâ", bedî' sanatların yoğun olduğu üslûba da "meğâribe" ekolleri denmiştir.⁶⁶

⁶² Taha Hüseyin, "El-Cahîz'den Abdulkâhîr Dönemine Kadar Arap Belağatı", s. 136-137.

⁶³ Taha Hüseyin, "El-Cahîz'den Abdulkâhîr Dönemine Kadar Arap Belağatı", s. 136-137; Hacimütfüoğlu, "Belâgat İlminin Gelişmesinde Müessir Olan Kaynaklar", s. 281.

⁶⁴ Hacimütfüoğlu, "Belâgat İlminin Gelişmesinde Müessir Olan Kaynaklar", s. 281-282; Kallek, Cengiz, 'Kudâme b. Ca'fer', *DİA*, XXVI, Ankara 2002, s. 311.

⁶⁵ Taha Hüseyin, "El-Cahîz'den Abdulkâhîr Dönemine Kadar Arap Belağatı", s. 133.

⁶⁶ Hacimütfüoğlu, "Belâgat Ekolleri ve Anadolu Belâgat Çalışmaları", s. 116.

3.4. Beyân/Belâgat İlmî'ni Öğrenmenin Önemi ve Gerekliliğine Vurgusu

İbn Haldûn ayrıca, belâgat ilmini tahsil etmenin meyvesinin Kur'ân'ın icâz yönünü kavramaya ziyadesiyle fayda sağlayacağını vurgular. Ona göre, Kur'ân gerek lafız (mantuk), gerekse mana (mefhum) itibariyle muktezayı hal çeşitlerinin tamamına uygun olmakla birlikte, söz seviyelerinin en üstünü haiz olup, mümtaz kelamıyla ve mükemmel tertip ve terkiibiyle de zirvede yer almıştır. Beşer idrakinin çaresiz kaldığı icaz işte budur. Onun bu icaz hususiyeti, Arap lisanıyla içli dışlı olup zevki selime sahip olanlarca, ancak bir nebze algılanabilir. Diğer bir ifadeyle herkes onu, kendisinde var olan edebi haz ve birikimi nispetince anlayabilir. Esasen bu konuda Araplar daha talihlidirler. Zira tebliğ eden ilk ağızdan onu dinleme fırsatına malik olmanın yanı sıra, söz arenasının süvarileri de onlardır. Edebî lezzet en sıhhatli haliyle onlarda zirveye ulaşmıştır.⁶⁷ Bu tespit Ebû Hilâl el-Askerî'nin şu tarihî öğütlerini hatırlatmaktadır: *“Bil ki, ilimlerin öğrenilmeye ve hazmedilmeye en yaraşanı marifetullahtan (itikâd ilminden) sonra, sayesinde Allah Teâlâ'nın kitabının icaz yönünün bellendiği, belâgat ve fesâhattir. Şunu ziyadesiyle anladık ki, insanoğlu belâgat ilminden habersiz olduğunda, fesâhatten kaçındığında, Allah'ın sadece Kur'ân'a has kılmış olduğu, harflerin hoş sentezi, kelimelerin olağanüstü dizilişi, baştan aşağı eşsiz mucizevî donanımı, letafeti, zarafeti, tatlılığı, akıcılığı vs. kabilinden beşeri aciz alıkoyan ve akılları hayrete düşüren fevkalâde büyüsunü asla kavrayamaz.”*⁶⁸

Belâgat ilmi ve Kur'ân'ın mucizeliğiyle ilgili kaleme alınan çalışmaların ve kalıcı eserlerin kutsal kitaplar arasında sadece Kur'ân'a özgü olması,⁶⁹ İbn Haldûn ve Askerî'nin haklılığını perçinleyen verilerdendir. Kur'ân'ın bu benzersiz vasıfları yanında onun diğer edebî metinlerden bir farkı daha vardır ki, o da içerisinde bir tane bile asılsız, tutarsız, yalan yanlış bilgi barındırmamasıdır.⁷⁰ Şöyle ki Kur'ân'ın nazil olmasıyla o günkü Arap Edebiyatı'nda yaygın olan *“أبلغ الأشعار أكذبها”* (Şiirlerin en belîği, en çok yalan söz barındırandır.) teamülü değişmiş ve bütün edebî nitelikleri kendinde toplamış olan bu mukaddes kitap aynı zamanda hakikati temsil etmiştir.⁷¹

⁶⁷ İbn Haldûn, *Mukaddimetu İbn Haldûn*, II, 375-376.

⁶⁸ 'Askerî, Ebû Hilâl, *eş-Şinâ'ateyn*, el-Hasen b. 'Abdillâh b. Sehl (ö.400/1009), Thk: Ali Muhammed el-Bicâvî – Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhîm, el-Mektebetu'l-'Unsuriyye, Beyrût, 1419, s. 1.

⁶⁹ Hacımütfüoğlu, “Belâgat İlmî ve Kur'ân”, *BÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 1, 2015, s. 10.

⁷⁰ Bkz. Nisâ, 4/83.

⁷¹ Hacımütfüoğlu, “Belâgat İlmî ve Kur'ân”, s. 11.

İbn Haldûn son tahlilde, bu ilme en çok muhtaç olan kimselerin müfessirler olduğunu, Zemahşerî'ye gelinceye kadarki müfessirlerin beyândan (belâgattan) gafil kaldıklarını, onun tefsirini bu ilmin ilkelerine göre yazdığını ve Kur'ân'ın icaz yönünü tefsirinde maharetle ispatladığını, bundan dolayı da bütün tefsirlerden üstün kabul edilerek tarihteki layık olduğu yerini aldığını kaydetmiştir. Ne var ki Zemahşerî söz konusu belâği (meânî) üslupları, ehli bidat fırkalarının Kur'ân'dan edindikleri inanç prensiplerini sağlamlaştırmak için sergilemiştir. Bu sebeple de, ehlisünnet takipçileri bu tefsirin belâgattaki (meânîdeki) tüm hünerlerine rağmen ondan uzak durmayı tercih etmişlerdir. Ona göre, şu halde belâgat birikimi olan kimseler onun inançla ilgili argümanlarını ancak aynı yöntemlerle savabilmek, bidat olan anlayışlarını sezerek ona sırt çevirmek, itikadından etkilenmemek, heva ve hevese kapılmamak kaydıyla bu eserden yararlanmalıdırlar.⁷²

Değerlendirme ve Sonuç

İbn Haldûn, çatı kavramın “beyân” oluşuyla ilgili duruşunda ve ileri sürmüş olduğu gerekçelerde pek tutarsız değildir. Zira belâgatın kurucusu aynı kelimeyi üst terim olarak kullanmışken, modern dönemdeki Taha Hüseyin de bunu yapmıştır. Yani, Câhız'dan günümüze gelinceye kadar, bazı bilginlerce yer yer “beyân” ve “belâgat” kavramlarının birbirinin yerine aynı bilim dalına isim olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu da belâgat terimlerinin bu alanda yetkinliği olan ilim adamlarının üzerinde halâ bağlayıcı olmadığını ve özellikle son dönemde belâgatın felsefî bir hüviyete bürünmesi nedeniyle üzerinde fikir yürütmeye ve tartışmaya müsait bir niteliğe sahip olduğunu göstermektedir. Ancak, beyanın hem çatı kavrama hem de alt disipline ad olmasının kavram kargaşasına meydan vereceği ve belâgatın beyandan daha geniş bir anlam yelpazesini haiz olduğu dikkate alınır, uygun şeklinin günümüzdeki hali olduğuna kanaat getirilecektir.

İbn Haldûn'un meânî yerine belâgatı tercih etmesi ise yadırganmaya elverişlidir. Ancak bu durumu da bazı haklı sebeplere bağlamak mümkündür. Bize göre bunun başlıca sebebi, iki kavramın tanımlarının birbirine çok benzemesidir. Arada ince bir fark vardır. Meânînin belâgat ilminin en önemli alt disiplini olması da her halde bu benzerliğin tabii sonucudur. Zira kelâmda fesahatten sonra aranan en önemli özellik, muktezayı hale uygunluk ve nazımdır. Bu öneminden dolayı olsa gerektir ki meânî ilmi, belâgat

⁷² İbn Haldûn, *Muqaddimetü İbn Haldûn*, II, 376.

kitaplarında her daim beyan ve bedî'den önce, ilk sırada ele alınan disiplin olma önceliğini korumuştur.

Çalışmada özellikle dikkat çeken bir husus var ki, İbn Haldûn Kuzey Afrika bölgesinde doğup büyümüş bir bilgidir. Bu durum aslında İbn Haldûn'un belâgat bakış açısının nedenselliğiyle ilgili kuvvetli bir ipucu sunmaktadır. Zira bizzat kendisi "meğâribe" derken bu coğrafyanın insanlarını kastetmiş ve onların bedî sanatlarında çok iyi olduklarını ama "beyân" ile "belâgat (meânî)" fenlerinde doğulu Müslüman bilginlere nispetle yetersiz olduklarını belirtmiştir. Aynı coğrafyanın insanı olarak İbn Haldûn'un belâgata dair kompleks bakış açısı bu kavramlar etrafında döndüğüne göre, kendisinin bu ilimler konusundaki tavır farkının, bu zümrede oluşuna bağlanması yersiz olmayacaktır.

Bunlar bir yana, ansiklopedik çapta bilgi birikimine sahip olmanın, bazı negatif yan etkileri vardır. En belirgin etkisi, iyi bilindiği zannedilen ilimlerde, fark edilmeden kimi inceliklerin atlanması, ya da neden sonuç silsilesindeki bazı mühim unsurların gözden kaçmasıdır. Bize göre İbn Haldûn, söz konusu negatif yan etkiye maruz kalmıştır. Hatırı sayılır ilmi derinlik, mükemmellik demek olmayıp birtakım eksiklikleri elbette bünyesinde barındıracaktır. Dolayısıyla İbn Haldûn her ne kadar belâgat üzerinde bir teori geliştirmiş olsa da, belâgatı bir Sekkâkî veya Kazvînî düzeyinde bütün yönleriyle tahsil edememiş olması mümkündür. Ayrıca belâgat tarihindeki hem 5. asırdaki kırılmayı hem de belâgatın son halini aldığı 7. ve 8. asırdaki yakın gelişmeleri hakkıyla takip edememiş olması da imkân dâhilindedir. İlgili terminolojisinin ortaya çıkmasında kuvvetli sayılabilecek bir diğer neden de budur.

İbn Haldûn'un belâgat tarihine katkısı göz ardı edilemez. Özellikle, meşhur ümrân teorisi ekseninde beyân (belâgat) ilmi açısından topluları meğâribe ve meşârika şeklinde ayırması, bunları birbiriyle mukayese ederek başka kaynaklarda bulunamayacak önemli tespitlere ulaşması calibi dikkat mühim hususlardan biridir. İlim dünyası bu noktadaki kazanımlarını onun sosyolog üst kimliğine borçludur.

Belâgatın gelişme ve olgunlaşma macerasına ilişkin yaygın bir kanaate de dikkat çekilmelidir. Her ne kadar belâgatın bir bilim dalı olarak Sekkâkî'de müttekâmil hale geldiği bilgisi doğruysa da mevzuya farklı açılardan bakmak daha isabetli olacaktır. Şayet meseleye sadece kategorik sınıflama veya kurgu perspektifinden bakılırsa tespit kuşkusuz yerindedir. Ancak vaziyet bundan ibaret değildir. Sistematik yapının yanı sıra, hangi kelimelerin kimlerce terimleştirildiği ve bu terimlerin nasıl tarif edildiği de önemli bir husustur. Bu

durumda başka isimleri de onunla birlikte anmak gerekir. Örneğin, ilk defa Sekkâkî'nin keşfettiği üçlü ayırmda, “muhassinâtü'l-lafziyye” ismi Bedrüddîn İbn Mâlik'de “bedî” adına dönüşmüş, Kazvîni ise “meânî”nin tanımını yetersiz gördüğü için aynı unsurları kullanarak bu kavramı yeniden tarif etmiş, belâgat ilmini daha anlaşılır kılma gayreti içine girmiştir. Buna göre, bugünkü yerleşik belâgat uygulamaları Kazvîni'de son şeklini almıştır. O halde sürecin İbn Mâlik ve Kazvîni boyutu asla görmezden gelinmemeli, üç isim birlikte anılmalıdır.

Son olarak İbn Haldûn'un belâgat kuramı şöyle özetlenebilir:

- Belâgat ve temel disiplinlerinin İbn Haldûn'daki kavramsal çerçevesi bilindik tablodan farklıdır ve kendine özgüdür.
- Belâgat ilminin terakkisinde Câhız, Kudâme b. Câfer, Sekkâkî, İbn Mâlik, Kazvîni gibi bilim insanlarının katkısı vardır.
- Batılı Müslüman toplumlar belâgat ilimlerinde doğulu müslümanlardan geridedir. Tarihteki temel iki belâgat mektebi olan edebî ekol ile kelâmî-felsefî ekolden başka bir de meğâribe (bedîciler) ekolü'nden bahsetmek mümkündür.
- Belâgatın ana birimlerinden meânî ve beyân, bedî sanatlarından daha üst düzey (kemâlî) konumda ilimlerdir.
- Kur'ân'ı hakkaniyetle kavramak için belâgat vazgeçilmez ilimlerdenidir.
- Zemahşerî dışındaki müfessirler belâgat ilminde yaya, Kur'ân tefsirinde ise yavan kalmışlardır.
- Zemahşerî'nin tefsiri *el-Keşşâf*, bâtil itikâdî savunuları nedeniyle temkinli okunmak kaydıyla belâgat yönünden faydalanılması gereken bir kaynaktır.

Kaynakça

Altûncî, Muhammed, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal fi'l-Edeb*, 2.b., Dâru'l-Kutubi'l 'Ilmiyye, Beyrût, 1419/1999.

'Askerî, Ebû Hilâl, *eş-Şinâ'ateyn*, el-Hasen b. 'Abdillah b. Sehl, Thk: Ali Muhammed el-Bicâvî – Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhîm, el-Mektebetu'l-'Unsuriyye, Beyrût, 1419.

Bulut, Ali, *Belâğat (Meânî, Beyân, Bedî')*, 1. Baskı, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2013.

Cebbûr, 'Abdu'n-Nûr, *el-Mu'cemu'l-Edebî*, 2.b., Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, Beyrût, 1984, s. 53.

Cowell, Dustin, “Onbirinci Yüzyıl Kuzey Afrika Şiir Eleştirmeni İbn Reşîk El-Kayravânî'nin Perspektifinden Arap Edebiyat Teorisinde Belâğat Kavramı”, Çeviri: Abdurrahman Özdemir, *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2004/2, c. III, sayı: 6, s. 189-202.

Cürcânî, Ebû Bekr 'Abdülkâhir, *Delâilü'l İ'câz fî 'İlmi'l Me'ânî*, Thk: Maḥmûd Muḥammed Şâkir Ebû Fihri, 3.Baskı, Maḥba'atü'l Medenî bi'l Qahira - Dâru'l Medenî bi Cidde, 1413/1992.

-----, *Esrâru'l-Belâğâ*, Ta'lîk: Maḥmûd Muḥammed Şâkir, Maḥba'atu'l Medenî bi'l Qahira Daru'l Medenî Bi Cidde, trs.

Dayf, Şevkî, *el-Belâğâ Teṭavvur ve Târîh*, 9. Baskı, Qâhire, Dâru'l-Ma'ârif, trs.

Durmuş, İsmâil, “Kazvîni”, *DİA*, XXV, Ankara 2002, s. 156-157.

-----, “Meânî”, *DİA*, XXVIII, Ankara 2003, s. 204-206.

-----, “Sekkâkî”, *DİA*, XXXVI, Ankara 2009, s. 332-334.

Hacımüftüoğlu, Nasrullah, “Belâğat Ekolleri ve Anadolu Belâğat Çalışmaları”, *AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 8, Erzurum 1988, s. 115-127.

-----, “Abdülkâhir el-Cürcânî”, *DİA*, I, Ankara 1988, s. 247-248.

-----, “Bedî”, *DİA*, V, İstanbul 1992, s. 320-322.

-----, “Beyân”, *DİA*, VI, Ankara 1992, s. 22-23.

-----, “Belâğat İlminin Gelişmesinde Müessir Olan Kaynaklar”, *AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 11, Erzurum 1993, s. 268-298.

-----, “Belâğat İlmi ve Kur'ân”, *BÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.1, 2015, s. 9-36.

İbnu'l Eşîr, Naşrullah b. Muḥammed Dıyâü'ddîn, *el-Meşelu's-Sâir fi Edebi'l Kâtibi ve's-Şâ'ir*, Thk: Aḥmed el-Ḥûfî-Bedevisî Ṭabâne, Dâru Nehḍati Mısr, Qâhire, trs, I-IV.

İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyü'ddîn et-Tûnusî, *Muḥaddimetu İbn Haldûn*, Thk: 'Abdullah Muḥammed ed-Dervîş, 1. Baskı, Mektebetu'l Hidâye, Dimeşk, 1425/2004, I-II.

İbn Mâlik, Bedruddîn, *el-Mışbâh fi'l Me'ânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî*, Thk: Hasnâ Abdu'l Celîl Yusuf, Mektebetu'l Âdâb, trs.

İbn Manzûr, Ebu'l-Faḍl Cemâlû'ddîn el-İfrîkî, *Lisânu'l-'Arab*, 3. Baskı, Dâr-u Şâdir, Beyrut, 1414, I-XV.

İbn Raşîk, Ebû Ali el-Hasen el-Ḳayravânî el-Ezdî, *el-'Umde fî meḥâsini's-şî'r ve âdâbih*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, 5.bs., Dâru'l-Cîl, Beyrut, 1981.

İbnu'z-Zemlekânî, Abdu'l Vâhid b. Abdi'l-Kerîm, *et-Tibyân fî 'İlmi'l Beyân el-Muḥli' 'Alâ 'İcâzi'l-Kur'ân*, 1. b., Thk: Dr. Ahmet Maḥlûb vd., Maḥba'atu'l-'Ânî, Bağdat, 1383/1964.

Kallek, Cengiz, 'Kudâme b. Ca'fer', *DİA*, XXVI, Ankara 2002, s. 311-312.

Ḳazvînî, Muhammed b. 'Abdurrahmân el-Ḥaṭîb, *Telhîsu'l-Miftâh*, 1. Baskı, Mektebetu'l-Büşrâ, Karaçi-Pakistan, 1431/2010.

Khalafallah, Muhammed, "Belâğat'ın Sırları'nda Abdülkâhir'in Teorisi: Psikolojik Bir Yaklaşım", Çeviri: Ömer Kara, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c.4, S.17, Bahar 2011, s. 627-631.

Kılıç, Hulusi, "Belâğat", *DİA*, V, İstanbul 1992, s. 380-383.

Küçüksarı, Mücahit; "İbn Tabâtâbâ'ya Göre Şiirin Mahiyeti Ve Türleri"; *Bilimname XXXIII*, 2017/1, s. 89-118.

Maḥlûb, Aḥmed, *Mu'cemu'l Muştalâhâti'l-Belâğiyye ve Teṭavvürîhâ*, Maḥba'atu'l Mecme'i'l-'İlmî el- 'İrâkî, 1403/1983, I-III.

Muştafâvî, 'Abdu'lcelîl, "Mefhûmu'l-Belâğa 'Inde İbn Haldûn", *Mecelletu'l-Âdâb ve'l-Lüğât*, Câmi'atu Kâşîdî Mirbâḥ ve Raḳale, Cezâir, Sayı 7, Mayıs 2008, s. 43-45.

Özen, Şükrü, "Teftâzânî", *DİA*, XL, Ankara 2011, s. 299-308.

Öztürk, Mustafa ve Mehmet Suat Mertoğlu, "Zemahşerî", *DİA*, XLIV, Ankara 2013, s. 235-238.

Sekkâkî, Ebû Ya'qûb Sirâcu'ddîn el-Ḥavârizmî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, 2. Baskı, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, 1407/1987.

Sübkî, Ebû Ḥâmid Bahâu'ddîn, *'Arûsu'l-efrâḥ fî şerḥi Telhîşi'l-Miftâh*, Thk: Dr. 'Abdülhamîd Hendâvî, 1. Baskı, el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut, 1423/2003, I-II.

Taha Hüseyin, "El-Cahîz'den Abdulkâhir Dönemine Kadar Arap Belağatı", Çeviri: M. Akif Özdoğan, *KSÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 8, 2006, s. 131-157.

Taşdelen, Hasan, "Belâğat İlmi ve Tarihi", *İslam Medeniyeti'nde Dil İlimleri, Tarih ve Problemler*, İSAM Yayınları, İstanbul, 2015.

Teftâzânî, Sa'du'ddîn Mes'ûd b. 'Umer, *el-Muṭavvel Şerhu Telhîşî Miftâhî'l-'Ulûm*, Thk: Dr. 'Abdülhamîd Hendâvî, 3. Baskı, Dâru'l-Kutubi'l-'Ilmiyye, Beyrût-Lübnan, 1434/2013.

Uludağ, Süleyman, "İbn Haldûn", *DîA*, XIX, Ankara, 1999, s. 538-543.

Ya'kûb, Emîl Bedî', *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal fî'l-Luğati ve'l-Edeb*, 1.b., Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, Beyrût, 1987, I-II.

Yetiş, Kâzım, "Belâgat" (Türk Edebiyatı), *DîA*, V, Ankara 1992, s. 384-387.

Zemaḥşerî, Ebû'l-Kâsım Cârullah, *el-Keşşâf 'an Ḥaḳâik-i Ğavâmiḍi't-Tenzîl*, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrût, 1407, I-IV.

نظرية البلاغة عند ابن خلدون

الخلاصة

إن علوم اللغة قد وجد مكانا في كتاب المقدمة لابن خلدون الذي يصنف فيه العلوم. وقد درس اللسانيات كالعناوين الرئيسية الأربعة: اللغة، والنحو، والبيان، والأدب. على الرغم من أن هذا العلم قد بلغ كماله وأن المصطلحات الخاصة به قد تم تأسيسها منذ أكثر من قرن، هو يسمى العلم البلاغة بعلم البيان والعلم المعاني بعلم البلاغة. كما أنه قد توصل إلى استنتاج مفاده أن المجتمعات الشرقية تتفوق على المجتمعات الغربية في علم البلاغة بالمقارنة بينهم من حيث هذا العلم. ثم سلك إثبات هذه الفكرة بناءً على بعض البيانات. وأيضاً قد ذكر ابن خلدون ضرورة تدرسه وفائدته. في هذه الدراسة تم دراسة وبحث أفكار ابن خلدون حول البلاغة ومصطلحاتها غير العادية، وقد حوّل إجراء التحديدات والتقييمات اللازمة

الكلمات المفتاحية : ابن خلدون، البلاغة، البيان، المعاني، النظرية

